

Emelt érettségi témakörök 2022. 5. tétel

- a) Témakör: Kötelező szerzők. Magyar irodalom
 b) Téma: **Kosztolányi Dezső**
 c) 5. tétel: Az elbeszélői látásmód és hangnem
 Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényében

Idézet:

"Évek során át arra [a] meggyőződésre jutottam, hogy lelki életünk minden nagy és kis tényét éppannyira könnyörtelen törvények határozzák meg, mint a testit, és ha egy levél se rezzen meg, egy bodzafagolyó sem mozdul el külső ok, egy energia beavatkozása nélkül, akkor minden érzésünknek, minden gondolatunknak megvan láthatóan vagy láthatatlanul a maga indítéka, a maga végzetes determinációja."

"Van-e szabad akarat? Mint művelt, ember meg vagyok győződve, hogy nincs. [...] mindnyájan okhálózatban mozgunk: hajlamainkat, cselekedeteinket végzetes erők határozzák meg pontosan, s csak annyiban emberi értékek, amennyiben ilyenek, amennyiben szeretetünknek, gyűlöletünknek alapja is van." (Kosztolányi Dezső 1977. *Egy ég alatt*. Sajtó alá rend. Réz Pál.)

Pályája

- **Szülei:** Kosztolányi Árpád tanár, iskolaigazgató, Brenner Eulália, **Felesége:** Harmos Ilona, színésznő, **Gyermeke:** Kosztolányi Ádám
- **Jellemző műfajok:** próza, műfordítás, regény, elbeszélés, nyelvészeti és irodalmi tanulmány
- **Tanulmányai:** Szabadka, Szeged, Budapest: bölcsészkar magyar–német szak (nem fejezi be)
- **újságíróskodás:** Szeged és Vidéke, Bácskai Hírlap, Budapesti Napló, A Hét, Nyugat
- **Ellenzi a Tanácsköztársaságot**
- **1935.** visegrádi újságíró-ütdülőben szerelemre lobbant egy fiatal férjes asszony, **Radákovich Mária** iránt. Szerelmük több vers megírására is sarkallta, mint például Röpima, Szeptemberi áhítat. El akart válni, de betegségének súlyosbodása közbeszólt

Regényelméleti alapfogalmak:**Reprezentáció (ábrázolás) helyzeti stílusprioritás**

- Nathalie Sarraute: *Tropizmusok* (1936.) – kispróza, *A gyanakvás kora* (1956.) → a történetmondás narratív eszközei átstilizálódnak (szereplő, történet, idő, hely)
- az új irodalom kevésbé talál válaszokat a „miért?” kérdésre – lélektani, politikai, erkölcsi szempontból nem megokolhatók a történések
- a szöveg tudatosan a meg nem tervezettség látszatát kelti, nem faktív világot fest – a fikción mintha az írás során jönne létre, az íródo lapokon

Társadalmi regény:

- a történelem és az egyén tettei egymásra hatnak: a szereplők társadalmi típusok, de nem történelmi személyek
- Sárszeg lakóinak megmutatja a regény társadalmi szerepüket, helyzetüket → utalások a történelemre (OMM, Kossuth, szabadságharc), a politikára (kormánypárt, korabeli média)
- ↔ „megállt az idő, a történelem” – mintha mindegy lenne nekik a kor, amiben élnek
- nagy számú mellékszereplő felvonultatása → Kosztolányi tablót akart festeni a korabeli határon túli vidéki város hétköznapijairól (szabadkai nosztalgia) és típusairól ↔ társadalmi szerepük nem magyarázat tetteikre, nem indoka a történéseknek
- történelmi myse en abyme: Pacsirta takövi olvasmánya A köszívü ember fiai, „sajnos, csak a második kötetet találtam itt, az első elkallódott”

Pacsirta (keletkezése: 1923.)

A mű témája: Vajkayék 36 éves, velük élő lánya egy hétre elutazik – ez idő alatt a család fő átértékeli eddigi életét
Cím: Vajkayék Pacsirtának szólítják a lányukat
Helyszín: Sárszeg (Románia // Kosztolányi szülővárosa: Szabadka (Vajdaság, Szerbia)
Idő: 1899. szeptember 1-8.

Az elbeszélés szerkezete, tempója: nem egyenletes

- **expozíció** (1-2. fejezet) in medias res – Vajkaiék „időtlen” élete → a lány gondoskodik a szülőkről és a szülők a lányról, majd a **lezárásban** ugyanez tér vissza (12-13. fejezet)
- **kibontakozás** (3-11. fejezet): az öreg szülők részletesen bemutatott egy hete Pacsirta nélkül

Szereplők:

- **Vajkay Ákos** - volt levéltáros, Pacsirta édesapja, **Vajkay Ákosné, Bozsó Antónia** - Pacsirta édesanyja
- **Pacsirta** - a Vajkay család leánya, 36 éves, hajadon
- **Cifra Géza** - vasúti tiszt, 9 évvel azelőtt bejáratos volt Vajkayékhoz, akkori reménybeli vő
- **Környei Bálint** - tűzoltóparancsnok, a Párducok asztaltársaságának elnöke, Vajkay Ákos társasága a társadalmi élettől való visszavonulása előtt
- **Szunyogh** - gimnáziumi latintanár, alkoholista
- **Galló** - ügyész
- **Priboczay** - patikus
- **Füzes Feri** - párbajhős, tipikus helyi polgár, feltétlen rend- és kormánypárti, csak azért ír a szülőgombáról, hogy legyen valami olvasnivaló a helyi lapban
- **Doba** - törvényszéki bírós, kikapós felesége van
- **Ijas Miklós** - a sárszegi közlöny segédszerkesztője, poéta, az író alteregója (a mű végén megáll Vajkayék háza előtt és három felkiáltójelet tesz a noteszébe Pacsirta neve mellé!!!), szülei Ákos jó barátai voltak, de tragikusan meghaltak – Pacsirta ellentéte
- **Szolyvai** - a sárszegi színház színésze, komikus
- **Zányi Imre** - a sárszegi színház színésze, hősszerelmes, Orosz Olga első szerelme
- **Orosz Olga** - a sárszegi színház színésznője, primadonna, később Kárász Dani felesége
- **Lator Margit** - a sárszegi színház színésznője
- **Arácsy** - a sárszegi színház igazgatója
- **Bozsó Béla** - Vajkayné testvére, itt nyaral Pacsirta, **Etelka néni** - Béla bácsi felesége, **Berci** - fiuk
- **Béla bácsiék vendégei:** **Thurzó lányok**, **Zelma és Klári**, **Olcsvay Feri**
- **Szabó Jóska** - ispán a tarkövi pusztán, három árvájával özvegy, ő lett volna Pacsirtának a következő „part” – semmi nem lett belőle
- **Kárász István** - földbirtokos, **Kárász Dani** - a fia
- **Záhoczkiné** - Vajkayné barátnője
- **Szilky Biri** - Pacsirta barátnője, elvált nő, az új társadalmi állású nő típusa a regényben
- **Veres Mihály** - foltosóvarga, Vajkayék szomszédja, a szegény városi mesterember típusa a regényben

Cselekmény röviden:

A Vajkay család lánya, Pacsirta egy hétre elutazik Béla bácsiékhoz a tarkövi pusztára. Pacsirta nem ment férjhez, talán mert bár háziasszony, de csúnya. Távollétében a két öreg emblematikus találkozásokat él át, újra élni kezd. **Párducok** – ismét szórakozni viszik Ákos bácsit, **színház** – bepillantás a korabeli „erkölcstelen” életbe, **Cifra Géza** – lányuk régi udvarlójával való szembenézés, **Ijas Miklós** – Pacsirta ellenpontja, ő túlélte a szülei pusztulását. Lányuk visszatérte után minden megy tovább a régi kerékvágásban. Ranódy László rendezésében megfilmesítették 1963-ban

A szövegvilág stílusa – elbeszélői látásmód és hangnem

- a szereplők felvonultatása a társadalmi regény látszatát kelti, de a cselekményben semmi szerepe nincs a társadalmi-történelmi eseményeknek
- az elbeszélő bevonja az olvasókat az egyes szereplők lelki folyamataiba, de ezek nem válnak cselekménymozzanatok okáivá, illetve sokszor nem kapunk rájuk magyarázatot

A szavak nélkül, a szavak mögül kirajzolódó regényvilág elsőlegessége

- a narráció a lélekábrázolás középpontjába Vajkay Ákos alakját és lelki folyamatait helyezi, ugyanakkor számúzi a szövegvilágból az egyes szám első személyű vallomás, kitárulkozás szövegtípusát
- a lelki folyamatok feltárulása változatos szövegtechnikákkal valósul meg:

Testbeszéd

- „Pacsirta mélyet sóhajtott, mindig mélyet szokott sóhajtani”
- „Így meredtek egymásra Pacsirta agg szülei, egy ingben, mezítláb, majdnem meztelenül, a két kiszáradt test, melynek öleléséből valaha a leány született. Mind a ketten reszkettek az izgalomtól.” : 10. fejezet Ákos részegen próbálja kimondani az igazat, valódi érzéseit, gondolatait → nem derül ki a szövegrészből ennek az izgalomnak a természete, a mondás elengedhetetlen része a testbeszéd

Teljes szavak nélküli „jelenet” (Dobos István fogalma)

- Pacsirta őszinte „kirohanása”, sírás-jelenete a vonaton – szavak nélkül érteti meg magát

Kétértelműséget hordozó narratív eszközök

- irónia – az egyik lerettettebb mondanivalójú stílári eszköz → pl. Ákos Cifra Géza családfáját kutatja +
- minden fejezet száma alatt ironikus-önironikus leírás található – mintha a történés lenne a lényeg, pedig valójában egészen más
- a csütörtöki dorbézolás leírásakor a cigányzenén való sírás a rejtett lelki folyamatok, a testbeszéd fontosságáról való irodalmi tanúságtétel ironikus kifordítása
- a narráció stílusa segíti az olvasót abban, hogy rátaláljon erre a szavak nélküli valóságra: „bódorogtak”, „hamuszín rokonszenv” – Ákos olyan, mint egy szürke egér
- Pacsirta levele – Ákosnak elvileg örülnie kellett volna neki és teljesen letaglózza, majd el is veszíti

A szavak kimondása és a mögöttes lelki folyamatok differenciája

- „Vajkay Ákos nem beszélt, némán ballagott. Nézte leányát. (...) Pacsirta jó leány, (...) élete egyetlen öröme. Ákos mindig ezt mondogatta, magának is, másoknak is.” → kimondott szavak ↔ lelki szenvedés
- a házaspár és a lányuk kapcsolatát az jellemzi, hogy a szavak nem korrelálnak az érzésekkel – szeretet ?
- „Dolgozni kell” – Íjas Miklós és Ákos is kimondja a mondatot, a narrátor mégis így folytatja: „Íjas elhallgatott, látta, hogy két malomban örölnék”.

Szabad függő beszéd

- „Most is azért (lánya magánya miatt) szenvedett. Szánta Pacsirtát, és hogy szánalmát csillapítsa, gyötörte magát”.
- „Ákos botjával a falakat kopogtatta, hogy zajt csináljon, mert belül hangokat hallott, erősebbeket, mint a beszélőkéi. Azokat óhajtott elhallgattatni.”

Freudizmus

- Sigmund Freud (1856-1939) nevéhez fűződő lélektani elmélet és módszertan.
- emberi én: három réteg
- Felettes én - a társ. normák, az erkölcsi és egyéb szabályok
- a közbülső, ún. reális én – ami a világban megjelenik
- a tudatalatti én: ösztönök és a vágyak birodalma
- Élet: felettes én és tudatalatti harca, a reális én tartja egyensúlyban a személyiséget

Lélektani regény?

- a szereplők tetteinek lélektani mozgatórugóit igyekszik feltárni – a Pacsirta ilyen értelemben „anti-lélektani regény” → megismerjük a szereplők lelki folyamatait, de nincs magyarázat (behaviorista)

A regény által felvetett lélektani problémák:

- csúnyaság feldolgozása → a szülők valósággal imádják lányukat, úgy érzik, ezzel tartoznak neki testi hibája miatti magányáért cserébe
- Ákos labilitása: az anya teljes odaadással van férje és lánya iránt is, viszont Pacsirta elutazásakor Ákosban feltör minden fájdalom: miért ilyen csúnya a lánya, miért maradt magára, ha a csúnyaság nem minden...
- a szülők szenvednek a gyerekek miatt és a gyerekek a szülők miatt → Pacsirta, hogy meghálálja szülei szeretetét, a szolgálatukra esküdtött fel, nincs saját élete, a szülők pedig őt szolgálják, hogy ha már magára maradt, támogassák – egymás foglyai
- Pacsirta ellenpontja Íjas Miklós: ő is szenvedett a szülei miatt, de feldolgozta és ambíciói vannak
- az ellenségkép hiánya → Cifra Géza lenne jó gyűlölni, de orrfolyós, magányos, feminin figura – nem a boldog családapasággal folytatódott Pacsirta utáni élete, Orosz Olga is jó lenne gyűlölni, de nem lehet irigyelni, ahogy megosztja magát a színpad, Kárász Dani és Zányi Imre között → nincs lelki ellenpont az életkudarccal szemben, fel kell vállalni az egyéni felelősséget
- álomleírás – Ákos álma lányáról – nincs értelmezés, illetve álmodozás – Ákos ételekről álmodozik
- szorongás → mit rontottak el a szülők? mi lesz Pacsirtával, ha ők már nem lesznek
- elfojtás → a 10. fejezetben megszűnik a kettős beszéd és Ákosból feltörnek „igazi” gondolatai és érzései, részeg vallomást tesz feleségének → ez is végig hamis – vádolja magát és Pacsirta és a státusz quo ellen szónokol, de valójában imádja a családját „szégyellte az előbbi komédiázást” (felesége érvekké győzködi, hogy minden jól van, ahogy van)
- egyetlen valódi és őszinte léthelyzetünk: a csend és a magány „Mindent megtettünk, gondolta az asszony, mindent, ami embertől telt, mindent elszenvedtünk. És körülnézett. De Ákos megint hallgatott. Látta, hogy immár egyedül áll a szobában, egyedül az egész világon, azzal, ami fáj, és szívét olyan kétségbeesés szorította, hogy majd összeroskadt. De tekintete ekkor önkénytelenül odatévedt az ébenfa feszületre, mely az összetolt hitvesi ágyak fölött lógott a falon.”- valamennyi megszólalásunk és viszonyulásunk önkéntelen hamisságot hordoz

forrás:

Dobos István: Szabálytalan remekmű Alföld 2016/1

